

DOI 10.26886/2520-7474.4(58)2023.9

UDC: 37.017:355.48(477)"14/17"

**THE ROLE OF INTRODUCING THE COSSACK-CHIVALRIC
TRADITIONS INTO THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS**

Olexandr Prytula, PHD of Pedagogical Sciences, Professor

<https://orcid.org/0000-0001-8800-8207>

E-mail: prityla1970@ukr.net

Zaporizhia National University, Zaporizhia, Ukraine

The traditions of raising Cossack knights, based on the experience of previous eras, are analyzed. The Ukrainian Cossacks not only inherited the best traditions of training the chivalric youth of Kievan Rus, but also developed them, creating their own integral system of education and upbringing of young Cossacks. It is emphasized that in the educational institutions of the Zaporizhian Army, real knights were raised - defenders of their native land, who, during their training, mastered military art, Cossack ideals and principles of life, national values and beliefs. It is noted that the content of Cossack education is an organic combination of ideas of folk pedagogy, the heroic history of Ukraine, as well as folk traditions, customs, folklore in all its forms - sayings, proverbs, sayings, songs, legends, ballads, etc.

It is emphasized that, based on the achievements of Cossack education, it is necessary to actualize the introduction of Cossack-chivalric traditions into the modern educational process, especially in the matter of military-patriotic education of modern Ukrainian youth. The implementation of Cossack traditions and ideals in the modern educational process is of particular importance in connection with the need to instill patriotic instructions in the young generation, to form in them a clear civic position and practical skills and abilities to protect the Motherland.

Key words: *Cossack education, Zaporozhian Sich, chivalric traditions, patriotic education, heroism, educational process.*

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту, Притула Олександр, Роль впровадження козацько-лицарських традицій в сучасний виховний процес/ Запорізького національного університету, Україна, Запоріжжя.

Аналізуються традиції виховання лицарів-козаків, що базуються на досвіді попередніх епох. Українське козацтво не лише успадкувало кращі традиції підготовки лицарсько-дружинної молоді Київської Русі, але і розвинуло їх, створивши свою цілісну систему навчання та виховання молодих козаків. Підкреслюється, що у навчальних закладах Війська Запорізького виховували справжніх лицарів – захисників рідної землі, які впродовж навчання опановували військове мистецтво, козацькі ідеали та принципи життя, національні цінності й переконання. Відзначається, що зміст козацького виховання становить органічне поєднання ідей народної педагогіки, героїчної історії українства, а також народних традицій, звичаїв, фольклору у всіх його формах – приказки, прислів'я, думи, пісні, легенди, балади тощо.

Наголошується, що спираючись на здобутки козацького виховання, необхідно актуалізувати впровадження козацько-лицарських традицій у сучасний виховний процес, особливо у справу військово-патріотичного виховання сучасної української молоді. Втілення козацьких традицій та ідеалів у сучасний виховний процес набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю прищеплення молодому поколінню патріотичних настанов, формування у нього чіткої громадянської позиції та практичних навичок й вмінь щодо захисту Батьківщини.

Ключові слова: козацьке виховання, Запорізька Січ, лицарські традиції, патріотичне виховання, героїзм, виховний процес.

Постановка проблеми. Історики свідчать, що у процесі навчання молоді козаки прагнули розвинути у собі найкращі особисті та громадянські якості: відданість Батьківщині, повага до батьків, рідної мови, усвідомлення значущості дружби та кохання, постійний розвиток фізичної сили та духовної міцності, справедливість, повага до праці, чесність, шанування релігійних та національних традицій, уміння у будь-якій ситуації чинити благородно, готовність віддати життя за інтереси держави. Таким чином, громадянські світоглядні настанови, що пройняті вільнолюбним козацьким духом, були основою військово-патріотичного виховання майбутніх козаків. У зв'язку з вищенаведеним зупинимось на традиціях виховання лицарів-козаків (громадсько-військового виховання) у освітніх закладах Війська Запорізького.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Проблематика козацько-лицарських традицій (громадсько-військового виховання) є предметом наукових досліджень таких вітчизняних вчених: О. Афонич, В. Берека, Д. Будянський, В. Гаврилюк, В. Глушук, А. Кащенко, А. Конох, М. Луценко, О. Любар, М. Лях, Л. Медвіль, М. Набок, І. Огієнко, С. Пригонюк, Н. Радчук, Ю. Руденко, Т. Сукаленко, Ю. Фігурний, О. Юзефчик, Д. Яворницький та багато інших.

Актуальною для українських науковців є можливість аналізувати і досліджувати роль впровадження козацько-лицарських традицій в сучасний виховний процес.

Мета дослідження – обґрунтувати роль козацько-лицарських традицій для впровадження в сучасний виховний процес.

Виклад основного матеріалу. Традиції виховання лицарів-козаків базуються на досвіді попередніх епох. Так, на переконання науковців,

козацтво не тільки сприйняло найкращі традиції загартовування молодих воїнів Київської Русі, але й трансформувало їх, утворивши неперевершену систему військово-патріотичного виховання молодих козаків. Показово, як процес виховання описує один з запорожців: «Мій батько Сидір Пересунько виховував мене вдома до 9 літ, тобто вчив працювати і Богу молитися. Потім взяли мене в Січ, де я при панові кошовому був молодиком» – вірний слуга (паж), зброєносець, молода людина, що опановує військову професію на прикладі свого пана, учителя-козака, аналог зброєносця при європейському лицарі. Молоді джури (цюри) часто фігурують в українському героїчному епосі. Інститут джурів виправдав себе як справжня військова школа, де розгортався процес становлення, навчання, змужніння, бойового вишколу козацької молоді, де її представники поступово ставали фаховими воїнами» [21, с. 16-17].

Відповідно традиції навчання та виховання лицарів-козаків плекались і у навчальних закладах Війська Запорізького. Ю. Руденко констатує, що у козацьких, січових, полкових, паланкових, парафіяльних та інших школах усі мали рівні права та обов'язки. У таких закладах освітньо-виховний процес передбачав формування у молодих людей як лицарських чеснот, так і «певної системи доблесті та звитяги, а саме – готовності боротися за волю, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли справа стосується щастя рідних, друзів, побратимів; ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих зайд-завойовників; здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі; героїзм, подвижництво у праці та в бою в ім'я свободи і незалежності України» [18, с. 1].

У навчальних закладах Війська Запорізького виховували справжніх лицарів – захисників рідної землі, які впродовж навчання опановували

військове мистецтво, козацькі ідеали та принципи життя, національні цінності й переконання.

Для лицаря-козака важливо було не тільки загартувати тіло, але й зміцнити духовні якості. З точки зору науковців, у козацьких школах провідними характеристиками людини вважались любов до Батьківщини, духовна здатність пожертвувати життям за інтереси країни, а також чесність, самовідданість справі, взаємовиручка. Серед козаків був розвинений й інститут побратимства – козачата братались, давали обіцянки один одному у відданості та дружбі, спираючись на християнські цінності. Як правило, молоді козаки постійно розвивали різноманітні шляхетні якості, що об'єднувало їх духовно на основі спільних цінностей. Як відомо, «великий виховний вплив на дітей мали різноманітні види духовного мистецтва (декоративно-ужиткове, музичне, танцювальне, вишивання тощо) та фольклорне виховання (пісні, думи, легенди, перекази, балади, прислів'я, приказки тощо). Вони були пройняті вільнолюбним козацьким духом, пізнавально-виховним потенціалом національної символіки» [1, с. 6].

Протягом навчання молодий козак мав засвоїти писані та неписані норми лицарської поведінки, лицарської моралі та честі. Як підкреслює О. Афонич, кодекс козаків-лицарів базувався на таких чеснотах: «любов до батьків, до рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, у ставленні до Батьківщини; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема, про дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі; непохитна вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність тощо); відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турбота про розвиток національних традицій, звичаїв та обрядів, бережливе ставлення до природи, землі; прагнення робити пожертвування на будівництво

храмів, навчально-виховних і культурних закладів, пам'яток історії та культури; цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму; уміння скрізь і всюди чинити благородно, шляхетно, виявляти лицарські чесноти» [2, с. 13].

Козак-лицар мав бути всебічно розвинутим, тому під час навчання та виховання він мав набувати громадянських якостей, засвоювати основи військового мистецтва, загальні знання, опановувати християнське вчення тощо.

З цього приводу науковець М. Лях, узагальнюючи точки зору інших дослідників, зазначає, що «в січових і козацьких школах перехід з одного класу в інший, від буквара до Часослова, потім до Псалтиря тощо, супроводжувався народними дитячими забавами, іграми, різноманітними фізичними вправами». [11, с. 296]. У таких школах майбутніх козаків вчили ревно молитися Богу, скакати на коні, вміло використовувати шаблю, рушницю та спис. «Важливе місце відводилося також формуванню в учнів умінь плавати, веслувати, керувати човном, переховуватися від ворога під водою (за допомогою очеретини) та ін. Усе це підносило дух учнів, давало наснагу, оптимізм, віру у свої сили, можливості. Як і бувале козацтво, січова молодь на свята (за народним календарем) під час ігор змагалася на силу, спритність, прудкість, винахідливість, точність, попадання в ціль тощо» [11, с. 297].

Велике значення у системі підготовки козацької молоді, їх громадсько-військовому вихованні, відігравали полкові школи. Так, «до другої половини XVIII – го століття на території Лівобережної України діяв адміністративно-територіальний полковий устрій на чолі з гетьманом. За даними ревізійних книг у семи полках Лівобережжя було 866 полкових шкіл: у Ніжинському – 217, Лубенському – 172, Чернігівському – 154, Переяславському – 119, Полтавському – 98, Прилуцькому – 69, Миргородському – 68. А якщо поглянути на тогочасну

карту шкільництва України зі сходу на захід, то позначки «полкова школа» стоять поряд із назвами таких міст як Стародуб, Глухів, Охтирка, Харків, Ізюм, Суми, Ромни, Яготин, Черкаси, Кременчук, Київ, Фастів, Біла Церква, Канів, Корсунь, Чигирин, Умань, Брацлав та інші» [17, с. 10].

Надаючи характеристику полковим школам, специфіці навчання та виховання в них майбутніх лицарів-козаків О. Любар стверджує, що полкові школи були загальноосвітніми навчальними заклади початкової ланки, які забезпечували військово-оборонні потреби козацтва. Навчальна програма в них була доволі обмеженою і спрямовувалась на надання базових знань: вміння читати, писати, рахувати. Разом з тим, у цих навчальних закладах прищеплювали не тільки основи знань, але й надавали молоді інформацію про рідний край, політико-державне життя України, всебічно формували у неї «психофізичні та моральні якості, естетичні смаки, фізично загартовували, знайомили з основами строю, вдосконалювали володіння шаблею та верховою їздою. Всі вихованці разом з батьками та вчителями брали активну участь у розвитку народних традицій, звичаїв, обрядів. У деяких полкових школах дітей старшини і заможних козаків навчали не лише грамоті, але й суто військовій справі при сотенних і полкових канцеляріях» [10, с. 520–525].

Унікальною ланкою козацької освітньої системи, яка закладала основи підготовки лицарів-козаків була Січова школа. С. Пригонюк з цього приводу зауважує, що достатньо повну інформацію про характер і методики навчання та виховання у цих навчальних закладах надають архівні джерела про казеннокоштну січову школу, яка функціонувала при церкві Святої Покрови. Ця школа містила два відділи: в першому вчилися козаки, які хотіли стати паламарями, дяконами, а у другому – майбутня старшина. Варто зазначити, що у цій школі у окремому структурному підрозділі вчилися сироти, хрещеники козацької старшини.

Програма навчання містила такі предмети: діалектика, богослів'я, риторика, лінгвістика, логіка, схоластика. Поширеними формами шкільної роботи були диспути, на яких вихованців навчали мистецтву вести дискусії, аргументовано обґрунтовувати власну точку зору. «У прагненні дати простір школярам до вивчення культурних здобутків світу вивчали декілька іноземних мов. У Головній Січовій школі, яка існувала з 1754-го до 1768-го року, зміст навчання прирівнювався до кращих братських шкіл, оскільки тут вивчалася піїтика, риторика, математика, географія, астрономія, мови» [15, с. 115].

У свою чергу А. Кащенко стверджує, що «при всіх церквах Запорожжя працювали школи і шпиталі. Освіту запорізьким дітям давало біле духовенство; в січових же церквах і монастирях – ієромонахи з різних місць та Києво-Печерської лаври» [6, с. 76].

Можна стверджувати, що виховання і навчання молоді на Запорожжі, її підготовка до лицарського служіння Батьківщині відбувалась у різноманітних школах: «січових, монастирських та церковно-парафіяльних. У січових та козацьких школах існувала ціла система емоційно-вольової підготовки та вишколу молодих людей, що готувались до козацької служби. Її метою було формування, перш за все, емоційної врівноваженості, витримки, мужності, відваги» [5, с. 240].

Отже, виховання лицарів-козаків є важливою складовою становлення педагогічної традиції українського народу, його державності та національної самобутності. А сам феномен лицарства можна трактувати як поєднання створених народом протягом сторіч норм буття, автентичного національного розуміння таких важливих чеснот як гідність, справедливість, свобода, служіння. Ці риси «досить глибоко і повно розкриваються в українських народних думках, вони становлять основну мету козацької педагогіки, а відтак, утверджують

вільнолюбність, готовність на самопожертву в ім'я України як основу лицарства та національної ідеї загалом» [13, с. 30].

Узагальнюючи попередні роздуми щодо теми нашого дослідження зосередимо увагу на змісті козацького виховання: становлення волелюбного духу козацтва, ідей народної педагогіки, українознавства, освоєння народних традицій, звичаїв, фольклорне виховання молоді, яке базувалось на піснях, думах, легендах, баладах про героїчну боротьбу козаків, проти загарбників.

У цілому, вітчизняна козацька навчально-виховна система є своєрідним феноменом, прикладів якої, на нашу думку, у світі не існувало. Вона пройшла декілька етапів розвитку. До першого етапу слід віднести дошкільне родинне виховання, яке спиралось на непохитний авторитет батька та матері, які використовували методи народної педагогіки. У свою чергу, на другому етапі виховання превалювали козацькі родинно-шкільні практики. В межах цього етапу спостерігається єдність норм родинного й шкільного виховання зі збереженням домінування ролі батька та сімейного оточення на процес становлення дітей. Як відомо, на Запорозькій Січі склалась своєрідна система відбору молодиків до школи. На третьому етапі козацької навчально-виховної системи відбувалось набуття молодими людьми вищої освіти: «...учні здобували знання у вітчизняних колегіумах та академіях, університетах європейських країн. Після закінчення, як правило, того чи іншого навчально-виховного закладу юнаки одержували в сотнях, полках, військових таборах, в Запорізькій Січі системне фізичне, психологічне, моральне і трудове загартування, національно-патріотичну підготовку, спортивно-військовий вишкіл» [23, с. 451-453].

Вочевидь, для розуміння змісту козацького виховання варто враховувати історичні умови його розгортання, ментальні особливості українського народу та загальносвітові тенденції цього періоду.

На переконання В. Гаврилюка [4], система козацького навчання та виховання ґрунтується на базових принципах тогочасної педагогіки: природоорієнтованість, культуровідповідність, дитиноцентризм, гуманізм, урахування індивідуально-вікових рис молодшої людини. Також дана система має й свої особливі принципи:

- національної спрямованості – виховання національної самосвідомості, любові до Батьківщини, українського народу, здатності зберігати національно-культурну ідентичність, захищати й розвивати державу;

- історичної й соціальної пам'яті – розвиток духовно-моральних й культурно-історичних традицій українства та їх репрезентація у особливому козацькому способі життя;

- міжпоколінної наступності – збереження зразків матеріальної й духовної культури українського козацтва, його економічного укладу, політичної, військової та релігійної історії;

- самоактивності й саморегуляції – плекання у майбутніх козаків яскравих суб'єктивних характеристик: критичне мислення й самокритичність, вміння виробляти самостійні рішення та власну громадянську позицію, бути соціально відповідальними тощо;

- соціальної відповідності – детермінація методик виховання існуючими соціальними потребами.

Вітчизняні фахівці зазначають, що у навчанні та вихованні козацької молоді можна виокремити наступні складові: індивідуалізоване виховання; групові навчально-виховні заняття; практична складова навчально-виховної діяльності. Особливістю козацького навчально-виховного процесу є органічне об'єднання вищезначених складових.

Підкреслимо, що індивідуалізоване навчання здійснювалось через інститут джури: молодого джуру навчав козак, який пройшов складні випробування козацької служби. Натомість, джура опікувався його побутом, здійснював догляд за зброєю, конем тощо. У свою чергу, досвідчений козак навчав молодого козака методам ведення бою, розповідав про козацькі традиції, допомагав засвоїти моральні й релігійні цінності. Групова форма підготовки молодих козаків здійснювалась шляхом їх участі у козацьких молодіжних ватагах, через навчання у Січових школах. Необхідно зазначити, що Козацька молодіжна ватага відтворювала на мікрорівні норми Січового товариства: до її складу входили отаман, осавул, скарбник та інші. Навчаючись у січовій школі, козацька молодь засвоювала техніку писемності, вчила Закон Божій, опановувала козацьку воєнну майстерність. Важливо, що знання отримані молодими козакам обов'язково перевірялися на практиці. Молоде козацтво виконувало службові обов'язки практично в тому ж обсязі, що і досвідчені козаки, тому до набуття знань і практичних навичок молодь ставилась дуже відповідально. Фахівці констатують, що виховання запорозьких козаків ґрунтувалось на потужній духовній основі, яка детермінувала прикладні форми навчання. Вочевидь, «саме завдяки величезному козацькому духу, козак добровільно міг піти на тортури заради виживання свого товариства. Козацька пам'ять на віки зберігала імена своїх героїв, які віддали своє життя за козацтво, за народ, за рідну землю. Про них складали пісні, думи, перекази, тобто вони вічно жили в народній пам'яті. А померти в безслав'ї було ганебним для козака» [8, с. 40].

Продовжуючи вищеозначені ідеї Л. Медвідь стверджує, що той молодик, який мріяв стати козаком мав служити три роки у досвідченого козака за помічника (джуру). Він здійснював різноманітну допоміжну роботу, наприклад, носив за козаком другу рушницю та його особисті

речі. Натомість, цілком можливо, «що час перебування молодиків у Січовій школі суворо не регламентувався, а залежав, в першу чергу, від їх здібностей до військової та духовної науки. В той час, коли у школах Західної Європи того часу в системі педагогічних прийомів використовувалась звичайна різка, українське козацтво XVI-XVIII століття утвердило систему освіти на принципах гуманізму, демократизму й народності» [12, с. 58].

На нашу думку, при всій суворості козацького виховання можна вести мову про застосування елементів педагогіки партнерства у козацьких школах, що було вельми прогресивно для тих часів.

Як відомо козацьке виховання здійснювалось через освоєння молоддю народних традицій, звичаїв, багатий фольклор. Зокрема, «доброю підмогою у вихованні молоді служили українські народні думи й історичні пісні, козацькі літописи («Літопис Самовидця» Г. Граб'янки і С. Величка), історико-меморіальні праці («Синопис»), кобзарі. ...Кобзар у запорожців був охоронцем заповітних козацьких мрій, живописець лицарських подвигів, іноді перший лікар хворих та поранених, іноді визволитель невільників з полону, іноді гасло до військових походів та славних подвигів низових молодців. Кобзу, в розумінні козаків, видумав сам Бог та його святі, тому вона і була у них в такій пошані» [23, с. 238].

М. Луценко доводить, що значну роль у виховному процесі молодих козаків мали перекази про героїв-козаків, які були носіями високих моральних, професійних та особистих якостей, а їх образи використовувались у народній педагогіці. Українській фольклор містить велику спадщину, що описує козацьку героїку, зокрема це яскраво відобразилось у лірництві та кобзарстві. Також важливими формами народної педагогіки на той час були міфи, легенди, перекази, думи, пісні тощо. У цих жанрах фольклору йдеться про значну духовну й фізичну силу козаків. Пам'ятки фольклору синтезували у собі «реальність

(біографії Байди, Підкови, Богуна, Претвича, Палія), яка поєднувалась з такими поняттями, як патріотизм (Байда), честь (Претвич), безстрашність (Богун, Підкова, Палій). Легенди будувалися на багатовіковій історії боротьби за свободу індивіда й незалежність держави. У кожному регіоні України є свої козаки-герої. На Волині народ склав багатопісень про Северина Наливайка, а на Слобожанщині – це Іван Сірко» [9, с. 114].

Важливо зазначити, що духовний світ козаків регулювався своєрідним кодексом честі. Він містив такі основоположні цінності як «любов до Бога та ближнього, яка виражалась у боротьбі за встановлення православної віри, проти язичництва, католицизму й уніатства; у пожертвуванні коштів на будівництво й утримування церков і монастирів; в обстоюванні волі та незалежності народу, збереженні його вікових традицій, культури та мистецтва; у вірності, дружбі, любові, товаристві, побратимстві; у допомозі всім стражденим і знедоленим; у турботі про молоде покоління» [7, с. 19].

Досліджуючи зміст козацького виховання, варто брати до уваги приказки, прислів'я, бойові гасла, які зміцнювали дух козаків, демонстрували їхнє ставлення до Батьківщини, ворогів, труднощів долі тощо. Фольклор у всій його різноманітності доносив до молодих козаків споконвічні національні цінності, у простих словесних формах відтворював аксіологеми козацького буття.

Зокрема, науковці доводять, що «козаки кидалися в бій з ворогом в основному з такими бойовими вигуками: «За віру!», «За волю!», «Слава!», «Слава лицарям». Практично це означало, що вони б'ються «За Батьківщину!», «За рідну землю!», «За свободу і незалежність!», «За рідну культуру і націю!». Це об'єднувало людей, надихало їх на подвиги, викликало бажання знищити ворога, вигнати загарбника з території своїх дідів і прадідів» [19, с. 173-174].

Загальновідомими є прислів'я про козаків, що підкреслюють їх витривалість та загартованість: «Терпи козак, отаманом будеш», «Хліб та вода, то козацька їда» та ін. Також у приказках та прислів'ях зафіксовано козацький оптимізм та життєлюбство: «Життя собаче, зате слава козача», «Козацькому роду нема переводу» та ін.

З точки зору Д. Будянського, прислів'я та приказки козацького періоду містять мовні конструкції, які відомі з давніх давен. Мова йде зокрема про такі: «Козак, як птах – знявся та й полетів; без люльки, як без жінки; козак – як кішка, як не кинь – на ноги впаде; козак з бідою, як риба з водою; козак терпеливий, як віл; козацька люлька – добра думка; коли козак у полі, то він і на волі; коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка; кров не водиця, проливати не годиться; козак оженився, наче упився ...» [3, с. 48-49].

Натомість, у фольклорних творах «козак» зображується як сміливий воїн, який характеризується такими лицарськими якостями: мужність, доблесть, сміливість, винахідливість, готовність до самопожертви заради колективних цілей. В українському епосі для репрезентації рис козака широко використовується національна символіка. Зокрема, спостерігаються «широкі парадигматичні зв'язки образу козака з рослинним світом: козак – дуб, козак – явір, козак – мак та ін. У народних козацьких піснях портретна характеристика козака переважно відсутня, лише концептуалізується ознака віку – молодий козак, у легендах та переказах акцент зроблено на зовнішніх характеристиках» [20, с. 332].

На переконання Н. Радчука, в процесі боротьби українського народу за незалежність, народжувались пісні про козацьку мужність, в них також уславлювався їх патріотизм та військові досягнення. Так, «у боротьбі за вільну українську державу народилися військово-патріотичні стрілецькі пісні: «Гей, там на горі Січ іде», «Ми йдемо в бій», «Як

стрільці йшли з України», «Ой у лузі червона калина» та інші» [16, с. 348-349].

Виховна сила козацьких пісень доповнювалась ціннісними аспектами народних дум, балад, легенд, які мали національно-патріотичну спрямованість, нагадували молоді про боротьбу українського народу проти загарбників.

Як підкреслює І. Огієнко, типаж «козак» фігурує не лише в історичних піснях, а і в українських народних думах. І. Огієнко звертає увагу на велике літературне значення цих дум: «...найкращий здобуток старовини, думи, мали великий вплив на стару й нову українську літературу, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва, і матимуть ще не малий вплив з ростом української національної свідомості. Саме в українських думах підноситься вірність побратимів, їхня чоловіча дружба, самопожертва заради товариша: Слава не умре, не поляже! Буде слава славна помеж козаками, помеж друзями, помеж рицарями, помеж добрими молодцями! (Самійло Кішка)» [14, с.9].

Важливо зазначити, що у козацькій творчості відображено ідеал людини тих часів: «це захисник рідної землі та віри, якому притаманні мужність, доброзичливість, братерство. Козак виступає народним героєм, який прославився в битвах, для якого святиною є матір, рідна земля, кохана дівчина, дружина, товариство» [22, с. 160].

Таким чином, зміст козацького виховання становить органічне поєднання ідей народної педагогіки, героїчної історії українства, а також народних традицій, звичаїв, фольклору у всіх його формах – приказки, прислів'я, думи, пісні, легенди, балади тощо.

Висновки. Традиції виховання лицарів-козаків базуються на досвіді попередніх епох – українське козацтво не лише успадкувало кращі традиції підготовки лицарсько-дружинної молоді Київської Русі, але і

розвинуло їх, створивши свою цілісну систему навчання та виховання молодих козаків. У навчальних закладах Війська Запорізького виховували справжніх лицарів – захисників рідної землі, які впродовж навчання опановували військове мистецтво, козацькі ідеали та принципи життя, національні цінності й переконання.

Спираючись на здобутки козацького виховання, необхідно більше уваги приділяти впровадженню козацько-лицарських традицій у сучасний виховний процес, особливо у справу військово-патріотичного виховання сучасної української молоді. Втілення козацьких традицій та ідеалів у сучасний виховний процес набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю прищеплення молодому поколінню патріотичних настанов, формування у нього чіткої громадянської позиції та практичних навичок й вмінь щодо захисту Батьківщини.

Література:

1. Тимофєєв В. (2002) Адамівський курінь «Молодої Січі». Школа козацько-лицарського виховання. *Освіта*, 52, 6-13 листопада, 6–7.
2. Афанович О. (1996) Школи в Запорізькій Січі. *Українське слово*. 14 листопада, 13.
3. Будянський Д. В. (2014) Риторичні засади української культури козацької доби. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5 (39), 44-53.
4. Гаврилюк В.Ю. (2018) Козацьке виховання та засоби його актуалізації в умовах освітніх змін і суспільних викликів. *Народна освіта. Електронне наукове фахове видання*, 3(36). < https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5455 > (2023, серпня, 5).
5. Глушук В. М. (2012) Вплив соціально-побутових умов, виховання, навчання на бойові традиції українського козацтва. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П.*

Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. СІІІ (103), 239-246.

6. Кащенко А. Ф. (1991) Оповідання про славне Військо Запорізьке низове/ упор. М. А. Шудря. Дніпропетровськ: Просвіта, 494 с.

7. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти науково-методичний збірник (2018) / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 472.

8. Конох А. П., Притула О.Л. (2015) Виховання майбутніх фахівців фізичної культури в традиціях запорізького козацтва. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 6 (62), 38-41.

9. Луценко М. (2023) Виховання в козацьких традиціях як основа національної освіти. *Modern engineering and innovative technologies*. 23. Part 2, 112-116.

10. Любар О. О. (2000) Історія української педагогіки. Київ: ІЗМН, 756.

11. Лях М. В. (2014) Фізичне виховання молоді козацької доби та учнів козацьких класів сучасної школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 7 (41), 295-303.

12. Медвідь Л. (1996) Українська козацька педагогіка. *Початкова школа*. 10, 58–60.

13. Набок М. (2011) Лицарство і національна своєрідність вишуканості та благородства духовного світу в українських народних думках. *Українська література в загальноосвітній школі*, 9, 30-35.

14. Огієнко (1991) І. Українська культура. Репринтне видання 1918 року. Київ: Абрис, 272.

15. Пригонюк С. (2017) Система навчання і виховання в Україні за часів козащини (XVI–XVIII ст.) *Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. 11 (13), 113-118.

16. Радчук Н. І. (2014) Роль пісні у військово-патріотичному вихованні козачат. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 7 (41), 346-354.

17. Руденко Ю. (1997) Козацька педагогіка: історія, нинішній день та майбутнє. *Час*. 14–20 серпня, 10.

18. Руденко Ю. (2006) Козацька педагогіка: національні пріоритети українського козацтва. *Освіта*, 31 (9–16 серпня), 1.

19. Руденко Ю., Губко О. (2007) Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ: МАУП, 384.

20. Сукаленко Т. М. (2017) Лінгвокультурний типаж «козак» в українському фольклорі. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*, 14, 325-334.

21. Фігурний Ю. (2004) Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі. Київ: Видавничий дім «Стилос», 308.

22. Юзефчик О. (1998) Художня традиція і духовна пам'ять народу (за мотивами українських дум та козацьких пісень). *Матеріали людинознавчих філософських читань: Людина і гуманістична природа віри*, 7, 157–167.

23. Яворницький Д. І. (1990) Історія запорізьких козаків : у 3 т. Київ: Наукова думка, Т. 1. 592.

References:

1. Tymofieiev V. (2002) Adamivskyi kurin «Molodoi Sichi» [Adam's smokehouse «Molodai Sich»]. *Shkola kozatsko-lytsarskoho vykhovannia*. *Osvita*, 52, 6-13 lystopada, 6–7. [in Ukrainian].

2. Afonovych O. (1996) Shkoly v Zaporizkii Sichi [Schools in Zaporizhzhya Sich]. *Ukrainske slovo*. 14 lystopada, 13. [in Ukrainian].

3. Budianskyi D. V. (2014) Rytorychni zasady ukrainskoi kultury kozatskoi doby [Rhetorical foundations of Ukrainian culture of the Cossack era]. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii, 5 (39), 44-53. [in Ukrainian].

4. Havryliuk V.Iu. (2018) Kozatske vykhovannia ta zasoby yoho aktualizatsii v umovakh osvitnikh zmin i suspilnykh vyklykiv [Cossack education and means of its actualization in the conditions of educational changes and social challenges]. Narodna osvita. Elektronne naukove fakhove vydannia, 3(36). < https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5455 > (2023.08. 5). [in Ukrainian].

5. Hlushuk V. M. (2012) Vplyv sotsialno-pobutovykh umov, vykhovannia, navchannia na boiovi tradytsii ukrainskoho kozatstva [Influence of social and domestic conditions, education, training on the fighting traditions of the Ukrainian Cossacks]. Naukovi zapysky Natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii: Pedagogichni ta istorychni nauky. SIII (103), 239-246. [in Ukrainian].

6. Kashchenko A. F. (1991) Opovidannia pro slavne Viisko Zaporizke nyzove [Tales of the Glorious Zaporizhzhya Low-level Army]/ upor. M. A. Shudria. Dnipropetrovsk: Prosvita, 494 s. [in Ukrainian].

7. Kozatska pedagogika i navchalno-vykhovnyi protses u zakladakh osvity naukovo-metodychnyi zbirnyk [Cossack pedagogy and the educational process in educational institutions scientific and methodological collection] (2018) / Ukladachi: V.Ie. Bereka, I.K. Hidzhelitskyi, N.M. Orlovska. Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D.H., 472. [in Ukrainian].

8. Konokh A. P., Prytula O.L. (2015) Vykhovannia maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury v tradytsiiakh zaporizkoho kozatstva [Education of future physical culture specialists in the traditions of the Zaporizhian Cossacks]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. 6 (62), 38-41. [in Ukrainian].

9. Lutsenko M. (2023) Vykhovannia v kozatskykh tradytsiakh yak osnova natsionalnoi osvity [Education in Cossack traditions as the basis of national education]. Modern engineering and innovative technologies. 23. Part 2, 112-116. [in Ukrainian].

10. Liubar O. O. (2000) Istoriia ukrainskoi pedahohiky [History of Ukrainian pedagogy]. Kyiv: IZMN, 756. [in Ukrainian].

11. Liakh M. V. (2014) Fizychni vykhovannia molodi kozatskoi doby ta uchniv kozatskykh klasiv suchasnoi shkoly [Physical education of youth of the Cossack era and students of Cossack classes in modern schools]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. 7 (41), 295-303. [in Ukrainian].

12. Medvid L. (1996) Ukrainska kozatska pedahohika [Ukrainian Cossack pedagogy]. Pochatkova shkola. 10, 58–60. [in Ukrainian].

13. Nabok M. (2011) Lytsarstvo i natsionalna svoieridnist vyshukanosti ta blahorodstva dukhovnoho svitu v ukrainskykh narodnykh dumakh [Chivalry and the national distinctiveness of sophistication and nobility of the spiritual world in Ukrainian folk thoughts]. Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli, 9, 30-35. [in Ukrainian].

14. Ohienko I. (1991) Ukrainska kultura [Ukrainian culture]. Repryntne vydannia 1918 roku. Kyiv: Abrys, 272. [in Ukrainian].

15. Pryhoniuk S. (2017) Systema navchannia i vykhovannia v Ukraini za chasiv kozachchyny (XVI–XVIII st.) [The system of education and upbringing in Ukraine during the time of the Cossacks (XVI–XVIII centuries)]. Naukovi zapysky NIEZ «Pereiaslav». 11 (13), 113-118. [in Ukrainian].

16. Radchuk N. I. (2014) Rol pisni u viiskovo-patriotychnomu vykhovanni kozachat [The role of song in the military-patriotic education of the Cossacks]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. 7 (41), 346-354. [in Ukrainian].

17. Rudenko Yu. (1997) Kozatska pedahohika: istoriia, nynishnii den ta maibutnie [Cossack pedagogy: history, present day and future]. Chas. 14–20 serpnia, 10. [in Ukrainian].

18. Rudenko Yu. (2006) Kozatska pedahohika: natsionalni priorytety ukrainskoho kozatstva [Cossack pedagogy: national priorities of Ukrainian Cossacks]. Osvita, 31 (9–16 serpnia), 1. [in Ukrainian].

19. Rudenko Yu., Hubko O. (2007) Ukrainska kozatska pedahohika: vytoky, dukhovni tsinnosti, suchasnist [Ukrainian Cossack pedagogy: origins, spiritual values, modernity]. Kyiv: MAUP, 384. [in Ukrainian].

20. Sukalenko T. M. (2017) Linhvokulturnyi typazh «kozak» v ukrainskomu folklori. Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita [Linguistic and cultural type «Cossack» in Ukrainian folklore]. Serii: Filolohichna, 14, 325-334. [in Ukrainian].

21. Fihurnyi Yu. (2004) Istorychni vytoky ukrainskoho lytsarstva: Narysy pro zarodzhennia i rozvytok kozatskoi tradytsiinoi kultury ta natsionalne viiskove mystetstvo v ukrainoznavchomu vymiri [Historical origins of Ukrainian chivalry: Essays on the origin and development of Cossack traditional culture and national military art in the Ukrainian studies dimension]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos», 308. [in Ukrainian].

22. Iuzefchuk O. (1998) Khudozhnia tradytsiia i dukhovna pamiat narodu (za motyvamy ukrainskykh dum ta kozatskykh pisen) [Artistic tradition and spiritual memory of the people (based on Ukrainian thoughts and Cossack songs)]. Materialy liudynoznavchykh filosofskykh chytan: Liudyna i humanistychna pryroda viry, 7, 157–167. [in Ukrainian].

23. Iavornytskyi D. I. (1990) Istoriia zaporizkykh kozakiv [History of the Zaporozhian Cossacks]: u 3 t. Kyiv: Naukova dumka, T. 1. 592. [in Ukrainian].

Copyright Olexandr Prytula ©. 2023. This is an openaccess article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.